

ДИДАКТИЧНІ ІГРИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ОПИСОВОЇ ЛЕКСИКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Бобер Анна Володимирівна,

аспірантка спеціальності «Спеціальна освіта»
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0001-9349-5388

У статті представлено огляд теоретичних основ з проблеми розвитку описової лексики засобом дидактичних ігор. Описано особливості формування описової лексики молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Розглянуто характерні особливості мовлення дітей цієї категорії, такі як: бідність словникового запасу, неточність використання слів, труднощі актуалізації словника, порушення процесу організації семантичних полів. З'ясовано, що через особливості пізнавальної діяльності такої категорії дітей одними з найефективніших засобів їхнього розвитку є дидактичні ігри, оскільки вони сприяють активізації мовленнєвої та учбової діяльності, позитивному ставленню до навчання та розвитку мовлення, яке відбувається у грі, тому непомітно для самого учня.

Розглянуто види дидактичних ігор, які спрямовані на розвиток мовлення учнів. Запропоновано ігри для розвитку описової лексики. Описано напрями діяльності з формування описової лексики молодших школярів з інтелектуальними порушеннями: розширення, актуалізація, уточнення пасивного та активного словника іменників, дієслів, прикметників, прислівників; формування лексичної системності та семантичних полів, розвиток антонімічних, синонімічних відношень, однозначних та багатозначних слів, омонімів, формування узагальнюючих понять. Узагальнено методикою та особливості використання дидактичних ігор для розвитку описової лексики молодших школярів.

Для успішного навчання і виховання цих дітей необхідно пробудити у них інтерес до навчальної діяльності, активізувати їхню діяльність. Незважаючи на те, що ігрова діяльність дітей з порушеннями розвитку дуже своєрідна, логопеди широко використовують різні ігрові технології для корекції пізнавальної діяльності цієї категорії дітей. Запропоновані дидактичні ігри можуть активно використовуватися для розвитку описової лексики вчителями-логопедами на корекційно-розвиткових заняттях, вчителями-дефектологами – в початкових класах спеціальної школи, педагогами – в інклюзивних класах, під час уроків з розвитку мовлення, української мови, природознавства, соціально-побутового орієнтування та батьками дітей з інтелектуальними порушеннями вдома.

Ключові слова: описова лексика, молодші школярі з інтелектуальними порушеннями, дидактична гра.

Bober Anna. Didactic games as a means of developing descriptive vocabulary of younger schoolchildren with intellectual disabilities

The article provides an overview of the theoretical foundations on the problem of developing descriptive vocabulary through didactic games. Features of the formation of descriptive vocabulary of younger schoolchildren with intellectual disabilities are described. The characteristic features of speech of children of this category are considered, such as poor vocabulary, inaccurate use of words, difficulties in updating the dictionary, violations of the process of organizing semantic fields. It was found out that due to the peculiarities of cognitive activity of this category of children, one of the most effective means of their development is didactic games, since they contribute to the activation of speech and educational activities, a positive attitude to learning and speech development, which occurs in the game and therefore is invisible to the student himself.

Types of didactic games that are aimed at developing students' speech are considered. Games for developing descriptive vocabulary are offered. The directions of activity on the formation of descriptive vocabulary of younger schoolchildren with intellectual disabilities are described: expansion, actualization, clarification of passive and active vocabulary of nouns, verbs, adjectives, adverbs; formation of lexical consistency and semantic fields, development of antonymic, synonymous relations, unambiguous and polysemous words, homonyms, formation of generalizing concepts. The article summarizes the methodology and features of using didactic games for the development of descriptive vocabulary of younger schoolchildren.

For successful education and upbringing of these children, it is necessary to awaken their interest in educational activities and activate their activities. Despite the fact that the game activity of children with developmental disabilities is very peculiar, speech therapists widely use various game technologies to correct the cognitive activity of this category of children. The proposed didactic games can be actively used for the development of descriptive vocabulary by speech therapists in correctional and developmental classes, teachers-defectologists – in primary classes of a special school, teachers – in inclusive classes, during lessons on speech development, Ukrainian language, natural science, social orientation and parents of children with intellectual disabilities at home.

Key words: descriptive vocabulary, primary school students with intellectual disabilities, didactic game.

Вступ. Мовлення є невід'ємним компонентом будь-якої форми діяльності людини та її поведінки загалом. Несформованість або недорозвинення описової лексики відзначається у всіх дітей з інтелектуальними порушеннями і негативно впливає на розвиток, навчання і соці-

алізацію школяра. Розвиток у таких учнів мовленнєвих умінь розглядається в науково-методичній літературі як важливий етап початкового навчання розповідання. Науковці, дефектологи та педагоги-практики підкреслюють, що така робота впливає не лише на мовленнєвий,

але і на пізнавальний розвиток молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, формування розумових операцій, розвиток уваги, пам'яті та розгорнутого мовлення загалом, активізації різних видів сприймання (зорового, слухового, тактильного). Тому своєчасна і цілеспрямована робота над розвитком описової лексики сприятиме розвитку розумової діяльності, засвоєнню шкільної програми, вдосконаленню міжособистісного спілкування і соціальної адаптації.

Серед учених, які досліджували таку проблему, багато хто наголошував на важливості ігрової діяльності дитини з порушеннями інтелекту: Є. Данільченко, С. Миронова, В. Орлова, О. Різник, Ю. Соловей, Н. Тарасенко, Ю. Селюкова.

Н. Любич та Ю. Картава вивчали корекційний вплив дидактичних ігор на розвиток зв'язного мовлення учнів з порушеннями інтелекту. А. Голобродська розробила збірник дидактичних ігор та вправ для розвитку мовлення дітей. Т. Докучина розглядала індивідуальний підхід до проведення дидактичних ігор з дітьми з особливими освітніми потребами.

Проте є ще багато питань, які залишаються досі не повністю дослідженими та потребують більш глибокого вивчення. Науковий інтерес являє проблема розвитку описової лексики молодших школярів з порушеннями. Це зумовлює актуальність дослідження дидактичних ігор та їх реалізацію з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей дітей з порушеннями інтелекту.

Матеріали та методи. Молодші школярі з інтелектуальними порушеннями мають недорозвинений словниковий запас. Описова лексика цих учнів набагато бідніша, ніж у нормотипових. Є велика різниця між обсягом пасивного та активного словника. Активний словник цих дітей набагато менший за обсягом, ніж пасивний. Мовлення учнів молодшого шкільного віку складається в основному з іменників і побутових дієслів. Прикметники, прислівники, сполучники трапляються рідко. Спостерігається неточність у вживанні найпростіших слів, відсутність диференціації в позначенні схожих об'єктів. Учні з інтелектуальними порушеннями використовують лише невелику кількість слів, що позначають ознаки предмета, називаючи основні кольори (червоний, синій, зелений), розмір предметів (великий – малий), смак (солодкий – гіркий). Антонімічні зв'язки, такі як «довгий – короткий», «товстий – тонкий», використовуються дуже рідко. Це пов'язано насамперед з труднощами диференціації самих уявлень про якості й ознаки предметів [1].

Одним із засобів розвитку описової лексики та мовлення загалом є дидактична гра. Ефективність дидактичних ігор багато в чому залежить від їх систематичного і цілеспрямованого застосування в поєднанні з дидактичними вправами. При цьому дидактична гра використовується паралельно з основним змістом навчання для молодших школярів з порушеннями інтелекту, допомагає активізувати навчальний процес, засвоїти елементи навчання [2; 4]. Таким чином, необхідно використовувати різні види дидактичних ігор для розвитку описової лексики молодших школярів.

Слід зазначити, що вчителі повинні підбирати ігровий матеріал відповідно до індивідуальних і вікових особливостей дітей і завдань словникової роботи. Залежно від матеріалу дидактичні ігри можна розділити на три види: ігри з предметами (іграшки, природний матеріал та ін.), настільно-друковані ігри та словесні ігри. Всі ці ігри можна з успіхом використовувати для активізації описової лексики молодших школярів. Ігри з предметами найбільш доступні учням, тому що засновані на безпосередньому сприйнятті, відповідають бажанню учня діяти з речами і таким чином ознайомлюються з ними, крім того, у школяра з'являється бажання назвати побачені предмети.

В іграх з предметами використовуються іграшки та реальні предмети. Граючи з ними, школярі вчаться порівнювати і називати, встановлювати подібності та відмінності між предметами. Цінність цих ігор полягає в тому, що з їх допомогою учні знайомляться з властивостями предметів і їх ознаками: кольором, розміром, формою, якістю, що впливає на розвиток описової лексики. Дидактичні ігри розвивають уміння порівнювати, класифікувати, встановлювати послідовність у вирішенні завдань. У міру оволодіння учнями новими знаннями про предметне середовище завдання в іграх ускладнюються: школярі практикують визначення предмета за якоюсь однією якістю, комбінують на цій основі предмети (колір, форму, якість, призначення тощо), що дуже важливо для розвитку абстрактного, логічного мислення, збагачення описової лексики учня.

Порівнюючи предмети, молодші школярі називають одні й ті ж частини, ознаки та відмінні риси. В іграх «Що змінилося», «Знайди і назви» з предметами учні виконують завдання, які вимагають свідомого запам'ятовування кількості і розташування предметів, знаходження відсутнього предмета.

Різноманітні іграшки широко використовуються в дидактичних іграх. Вони чітко виражають колір, форму, призначення, розмір, матеріал, з якого вони виготовлені. Це дозволяє педагогу вправляти молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у вирішенні певних дидактичних мовленнєвих завдань, наприклад, підбирати і називати всі іграшки, які зроблені з дерева (метал, пластик, кераміка), або іграшки, необхідні для різних творчих ігор: для гри у сім'ю, в будівельників, у лікарню і т.п. В іграх удосконалюються знання про матеріал, з якого виготовляються іграшки, про предмети, необхідні людям у різних видах їхньої діяльності, які учні відображають у своїх іграх.

Використовуючи дидактичні ігри з подібним змістом, педагогу вдається викликати у дітей інтерес до самостійної гри.

Друковано-настільні ігри, так само як і ігри з предметами, засновані на принципі наочності, але в цих іграх дітям дається не сам предмет, а його зображення. Зміст настільних ігор різноманітний. Деякі види лото і парні картинки знайомлять учнів з окремими предметами: посудом, меблями, тваринами, птахами, овочами, фруктами, їх якостями і властивостями. Інші уточнюють уявлення про сезонні явища природи (лото «Пори

року»), про різні професії (гра «Що кому потрібно?»). Як і дидактична іграшка, настільна друкована гра ефективна тоді, коли вимагає самостійної розумової праці.

Настільно-друковані ігри – цікаве заняття для учнів, під час якого вчитель вирішує проблеми словникової роботи з дітьми. Настільно-друковані ігри різноманітні за видами: парні картинки, лото, доміно, ігри з наклейками та прищипками. Різноманітні і розвиваючі завдання, які вирішуються у разі їх використання.

Підбір картинок по парах дозволяє педагогу вирішувати завдання розвитку словникового запасу у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Найпростіше завдання в такій грі – знайти серед різних картинок дві абсолютно однакові: дві шапки, однакові за кольором, фасоном, або дві ляльки, зовні нічим не відрізняються. Тоді завдання ускладнюється: учень об'єднує картинку не тільки за зовнішніми ознаками, а й за змістом: наприклад, знайти серед усіх картинок дві шапки, два яблука. І шапки, і яблука, зображені на картині, можуть бути різними за формою і кольором, але вони об'єднані, що робить їх схожими на приналежність до однотипних предметів. У ході таких завдань учень обдумує свої дії, обґрунтовуючи свій вибір.

Підбір картинок на загальних підставах (класифікація) дозволяє педагогу розвивати словниковий запас дітей. Тут потрібно деяке узагальнення, встановлення зв'язку між об'єктами. Наприклад, у грі «Що росте у саду (в лісі)?» учні підбирають картинку з відповідними зображеннями рослин, співвідносять з місцем, де вони ростуть, комбінують картинку на цій основі. Або гра «Що ж тоді сталося?»: діти підбирають ілюстрації до казки з урахуванням послідовності розвитку сюжетних дій і пояснюють, чому зробили такий вибір.

Запам'ятовування кількості і розташування картинок. Ігри проводяться так само, як і з предметами. Наприклад, у грі «Відгадай, яка картинка була захована» діти повинні запам'ятати зміст картинок, а потім визначити, яка з них була перевернута. Ця гра спрямована на розвиток пам'яті, запам'ятовування і пригадування, формування описової лексики молодшого школяра.

Ігровими дидактичними завданнями цього виду ігор є також закріплення у молодших школярів знань про кількісний і порядковий рахунок, про просторове розташування картинок на столі (праворуч, ліворуч, зверху, знизу, збоку, спереду і т.п.), вміння зв'язно розповідати про зміни, що відбулися з картинками, про їх зміст. У ході таких ігор збагачується та активізується описова лексика молодших школярів.

Опис, розповідь по картинці з відображенням дій, рухів. У таких іграх педагог ставить перед собою навчальне завдання – розвивати не тільки мовлення дітей, а й уяву, творчі здібності.

Таким чином, у початкових класах для вирішення словникового завдання педагога ефективно використовують дидактичні ігри з наочним матеріалом, у ході яких збагачується, закріплюється і активізується описова лексика молодших школярів.

Найскладнішими є словесні ігри: вони не пов'язані з безпосереднім сприйняттям предмета, в них учні повинні оперувати уявленнями. Ці ігри мають велике значення для розвитку мислення молодшого школяра, позаяк у них учень вчиться висловлювати самостійні судження, робити висновки.

Словесні ігри розвивають уміння уважно слухати, швидко знаходити правильну відповідь на поставлене запитання, точно і чітко формулювати свої думки, застосовувати знання.

Таблиця 1

План роботи з розвитку описової лексики засобом дидактичних ігор

Напрями	Дидактичні ігри			
	Ігри з предметами	Настільно-друковані	Словесні	
Розвиток обсягу словника	1. Розширення та актуалізація словника іменників	«Покажи предмет», «Я знаю 5...»	«Лото», «Чого не стало», «Що з чого зроблено»	«Назви три предмети», «Що для чого»
	2. Розширення та актуалізація словника дієслів	«Що ми робимо», «Летить, плаває, їде»	«Хто що робить», «Додай слово»	«Хто як пересувається», «Що я вмю», «Хто як говорить»
	3. Розширення словника прикметників	«Знайди зайвий колір»	«Знайди за описом»	«Який, яка, яке», «Опиши предмет»
	4. Розширення словника прийменників	«Поклади куди я скажу»	«Покажи де котик», «Заховай білочку»	«Скажи де знаходиться», «Розклади продукти»
Формування лексичної системності та семантичних полів	1. Розвиток антонімічних відношень	«Порівняй предмети»	«Скажи навпаки»	«Скажи навпаки», «Закінчи речення»,
	2. Розвиток синонімічних відношень	«Знайди схожі предмети»	«Знайди пару»	«Зміни слово»
	3. Формування узагальнюючих понять	«Магазин», «Підбери назву»	«Четвертий зайвий», «З чого зроблено»	«Назви одним словом», «Підбери слово»

Словесні ігри побудовані на словах і діях гравців. У таких іграх учні вчаться, спираючись на наявні уявлення про предмети, поглиблювати знання про них, позаяк у цих іграх потрібно використовувати раніше набуті знання в нових зв'язках, у нових обставинах. Школярі самостійно вирішують різноманітні розумові завдання; описують об'єкти, виділяючи їх характерні ознаки; вгадують за описом; виявляють ознаки подібності та відмінності; групують об'єкти за різними властивостями, ознаками і т.п.

У молодшому шкільному віці, коли в учнів формується логічне мислення, словесні ігри частіше використовуються для формування розумової діяльності, самостійності у вирішенні завдань. Ці дидактичні ігри розвивають уміння уважно слухати педагога, швидко знаходити правильну відповідь на питання, точно і чітко формулювати свої думки, застосовувати знання відповідно до поставленого завдання.

Результати. Проаналізувавши літературу, можна виділити напрями роботи з розвитку описової лексики (табл. 1).

Висновки. Дидактична гра є одним з ефективних засобів розвитку описової лексики та загальної мовленнєвої діяльності дітей молодшого шкільного віку. Вона допомагає засвоєнню та закріпленню знань та навичок. Використання дидактичної гри підвищує інтерес учнів до навчання, розвиває концентрацію та обсяг уваги, забезпечує краще засвоєння мовленнєвого матеріалу, сприяє ефективному фізичному, розумовому, мовленнєвому, моральному розвитку молодших школярів. Суть дидактичної гри полягає в тому, що учні вирішують запропоновані їм розумові завдання в цікавій ігровій формі, самі знаходять рішення, долаючи певні труднощі, а також сприяють розвитку логічного мислення і вміння висловлювати свої думки словами.

Аналіз літератури показав, що проблема розвитку описової лексики засобом дидактичних ігор не досить вивчена. Одним із важливих завдань є розробка комплексу дидактичних ігор. Перспективою подальших досліджень є експериментальне дослідження використання дидактичних ігор у початковій школі.

Література:

1. Боряк О.В. Діагностика, формування й корекція мовленнєвої діяльності дітей із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку: теорія і практика : монографія. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2018. 458 с.
2. Докучина Т.О. Індивідуальний підхід до проведення дидактичних ігор з дітьми з особливими освітніми потребами. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2017. № 9 (2). С. 56–64.
3. Косенко Ю.М. Сутність дидактичної гри як методу навчання. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2011. № 8 (18). С. 184–191.

References:

1. Boryak, O.V. (2018). *Diahnostyka, formuvannia y korektsiia movlennievoi diialnosti ditei iz porushenniamy intelektualnoho rozvytku molodshoho shkilnoho viku: teoriia i praktyka: monohrafiia* [Diagnosis, formation and correction of speech activity of children with intellectual development disorders of primary school age, theory and practice: monograph]. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka. 458 s.
2. Dokuchyna, T.O. (2017). *Indyvidualnyi pidkhid do provedennia dydaktychnykh ihor z ditmy z osoblyvymy osvitimy potrebamy* [An individual approach to conducting didactic games with children with special educational needs]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity. Pedagogichni nauky*. № 9 (2). S. 56–64 [in Ukrainian].
3. Kosenko, Y.M. (2011). *Sutnist dydaktychnoi hry yak metodu navchannia* [The essence of the didactic game as a teaching method]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. № 8 (18). S. 184–191 [in Ukrainian].